

Växter i sörmländska hagmarker

HANS RYDBERG

Augustimorgon 1990. Ett stycke överklighet i verkligheten. En mäktig ardennerhingst skrapar sina klumpiga hovar. Han skakar sitt huvud, ur hans näsborrar ångar vit rök. Sensommarens dag har sått pärlor i gräset. Björkarnas bladrika kronor hänger tungt över vita stammar. En vind, liksom en susning, kommer som en hälsning från sjön intill. Den metallblå vattenspegeln, ruvande på mörka svar, ger en mättad bakgrund. Vi sänker blicken, låter den pensla längs marken. Ögontrösten står som ett gräddvitt skum över kullarna. Kattfotens bladrossetter trycker sig hårt

mot underlaget, väntar på nästa års blomning. Över dem reser sig fältgentianan i blind aristokrati, blickar ned över ett hav av blygsamma gräs och Örter, vilka trängs och bökar, sparar och snålar i sin värld av hunger och nöd.

Hagen, den naturliga hagen, är i de flesta fall en av långvarig slätter utmärglad fodermark, där markens tidigare förråd av viktiga näringsämnen, inte minst kväve, forslats bort med höskrindor i 1700- och 1800-talens Sörmland. Ängshöet, vinterfodret, omvandlades till mjölk och nötkött — rest-

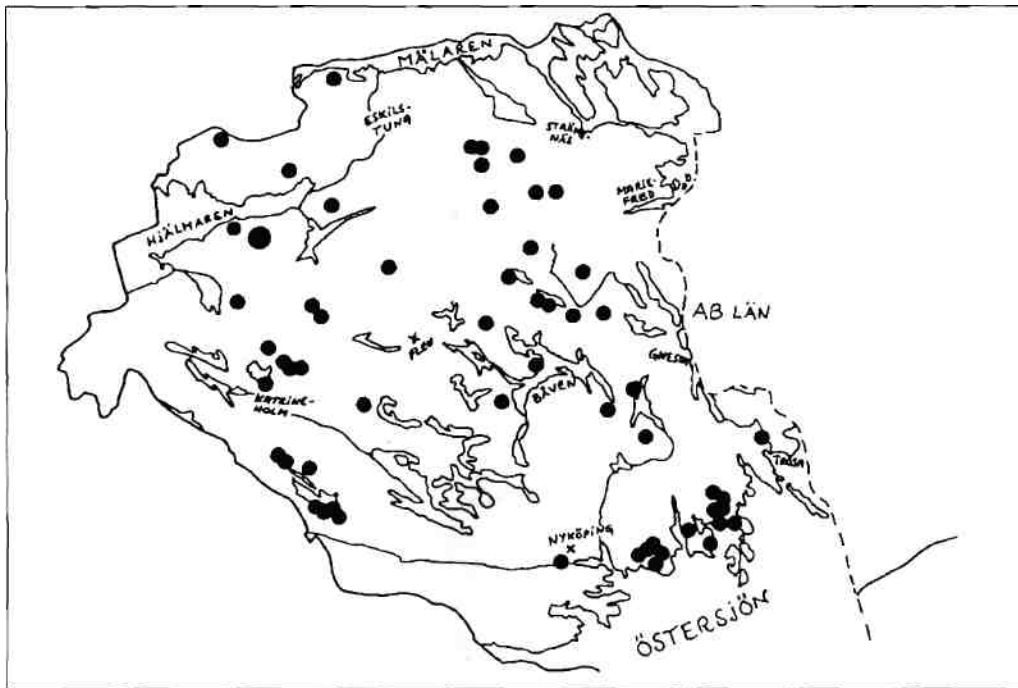

Fig. 1. Lokaler för fältgentiana, *Gentianella campestris*, funna under inventeringen av ängs- och hagmarker i Södermanlands län. Stor ring = misstänkt var. *suecica*, den tidigblommande varieteten, övriga är var. *campestris*. Kartan visar ej fynd gjorda i andra sammanhang, varför den ej heller visar artens totala frekvens i området.

en blev gödsel. Gödseln spreds ut på in-
ägorna, där den skulle ge näring åt brödsäd,
potatis och grönsaker. Ängarna blev under
lång tid en slags näringsleverantörer. Då
ingen gödning återfördes kom dessa marker
att utarmas. Deras värde som producent av
vinterfoder sjönk och ängen blev hage. Den
rika förekomsten av stagg i många hag-
marker visar just på en sådan utveckling.

I slutet av 1900-talet upplever vi en ny
slags utarmning, denna gång av

Fig. 2. Fältgentiana - en av den ogödslade betesmarkens
viktigaste indikatorväxter, här vid gården Vreta i Gryts
socken 1988.

hela det sörmländska kulturlandskapet.
Parallellt med inventeringen av Sörmlands
flora har en undersökning av landskapets
hagmarker genomförts. Resultatet är
nedslående — omkring 90% av Sörmlands
naturbetesmarker har försvunnit under de
senaste decennierna. De kvarvarande
markerna är nästan alla nedläggningshotade.
Med hjälp av olika bidrag skall man försöka
se till att de mest intresserade markägarna
skall få råd att orka fortsätta. Men över

hälften av
naturbetesmarksbönderna är
pensionärer. Deras söner har
välbetalda jobb i städerna. Hur
klarar vi rekryteringen?

Inventeringen är en del av ett
riksomfattande projekt, initierat av
naturvårdsverket och genomfört av
landets I länsstyrelser.

Inventeringen av sörmländska
ängar och hagmarker har gjorts av
Pär Vik och mig, båda för Söder-
manlands län, och av ett flertal
personer anställda av
konsultfirman CONEC för
Stockholms län.

Inventeringen omfattade alla
fodermarker, såväl slåtterängar
som naturliga betesmarker. Till de
senare hör bl a ekbackar,
björkhagar, enebackar, öppna
gräsmarker och strandängar. Hag-
marksväxternas fördelning i de
olika delarna av länet följer de
växtgeografiska principer som
gäller för floran i stort.

Brukningstraditionerna har i detta
avseende haft ringa betydelse.
Kalk- och solälskande örter och
gräs hittar vi som väntat i

den östra delen samt längs kusten, i någon mån också i Mälardalen, medan flertalet råhumusväxter är typiska främst för de västra delarna av landskapet.

Nedan följer en sammanställning av intressantare växtfynd gjorda under inventeringen inom den del av landskapet som hör till Södermanlands län. Översikten ger ingen fullständig redovisning av vad som finns i fråga om skyddsvärd flora i de sörmländska hagarna. Inventeringen var ganska översiktlig och tiden medgav sällan fördjupade fältstudier annat än i vissa områden. Fynden är i de flesta fall nya eller åtminstone tidigare opublicerade. Lokaluppgifter utan uppgiftslämnare avser mina egna fynd.

Länets ängar och hagar kommer att redovisas i en rapport, vilken beräknas komma ut under hösten 1991. Beställ den gärna i förväg, om du är in-

tresserad, antingen från Länsstyrelsen (postadress 611 86 Nyköping) eller direkt från mig.

Kärlväxter

Alchemilla glomerulans — källdaggkåpa Gryt: Årbytorp; Ånhammarsnäset. — Gåsinge-Dillnäs: Jansnäs.

A. plicata — trubbdaggkåpa Gryt: Ånhammarsnäset; Misätter. — Strängnäs: Tynas ekhagar.

A. subglobosa — valldaggkåpa Aspö: Bädarn. — Julita: Erstorp.

Arnica montana — slättergubbe V. Vingåker: Kåsta, P. Vik; Vittorp, (F. Lind, återfunnen H. Rydberg); Mogetorp. — Ö. Vingåker: Strax Ö om Stenbäcksstugan, ca 20 ex, P. Vik. — Julita: Nygård, sparsam.

Blysmus compressus — plattsäv Björnlunda: Vinäs.

Cardamine parviflora — strandbräsa Sköldinge: Årby, vid Älvestasjön, P. Vik.

Carex hartmanii — hartmansstarr Nyköping, Nicolai: Strandstuguviken, riklig på N sidan av Snäckviken; Linudden, på obetad strandäng.

C. mackenziei — norskstarr

Fig. 3. En typisk naturbetesmark på starkt urlakad moränjord med enbuskar, ljung, fältgentiana, blodrot och solvända. I denna miljö också sällsynta ängssvampar som *Hygrocybe intermedia* och *H. marchii*. Fräkenvassen, Björnlunda socken 1988.

- Nyköping, Nicolai: L. Flättna.
Chenopodium rubrum — rödmålla
 Österåker: Förvi udde, riklig på strandäng.
Dactylorhiza incarnata — ängsnycklar
 Ripsa: 500 m SSV Åby, P. Vik.
Elatine hydropiper — slamkrypa Trosa-Vagnhärad: Sille, i viken.
Eleocharia uniglumis — agnsäv
 Aspö: Bädarn.
Euphrasia micrantha — Ijungögontröst
 Nyköping, Nicolai: Lindbacke, på sydsidan, riklig, växer blandad med *B. strida* var. *strida*, vanlig ögontröst. — Tunaberg: Krognäs, sparsam.
E. rostkoviana ssp. *fennica* — finnögontröst
 Dunker: Mora gård, Bengt Jonsell muntl, därefter årligen återfunnen, riklig. — Hyltinge: St. Råstock, sparsam. — Mellösa: Holmtorp, i ekhage, sparsam. — Länna: Björktorp, stort bestånd inom en yta av 30 m² i N delen nära vägen. Starkt skyddsvärda förekomster! Arten är strängt knuten till en hotad naturtyp och hör till hotkategori 1 i listan över hotade kärlväxter i Sverige.
Galium pumilum — parkmåra
 Björkvik: Svartbol, P. Vik.
Gentianella campestris — fältgentiana Ett 60-tal lokaler, se utbredningskarta. — Vid Öja: Kila, 2 ex 1990, P. Vik, osäker var. *suecica* (Froelich) J. Dostål (tidigblommande varietet), något överblommad redan 14/6. Inga morfologiska särdrag. Ingen slätter i sen tid, normalt hagmarksbete åtminstone sedan 40 år tillbaka, vilket kan ge misstanke om störning i säsongstrytmen av var. *campestris* (tidigare var. *germanica*).
 Markägaren har fått NOLA-ersättning och har gått med på ett senarelagt bete. Gentianella-beståndet följs upp, bl a för att se om den tidiga blomningstiden är konstant (genetiskt betingad).
G. uliginosa — sumpgentiana
 Västerljung: Hundviken.
Gymnadenia conopsea — brudsporre
 Björkvik: Grindberga, P. Vik. — Trosa-Vagnhärad: Fäntorpet.
Inula salicina — krissla
 Vadsbro: Veckla, P. Vik — Frustuna-Kattnäs: Lundby, riklig i nyrestaureerad fårbetesmark.
Polygala comosa — toppjungfrulin
 Fogdö: Bergshyddan.
Rumex maritimus — strandskräppa
 Julita: Stenhammaren. — Österåker: Förvi udde.
Sealeria caerulea — älvväxing
 Nyköping, Nicolai: Strax N om Snäckviken; Linudden, på strandäng.
Subularia aquatica — sylört
 Trosa-Vagnhärad: Sille, i viken.
Taraxacum maculigerum Lindb. fil. — art ur sekt. *Naevosa*, fläckmaskrosor
 Floda: Nästorp, riklig. **Vicia lathyroides** — vårvicker
 Björnlunda: Näsberg, 1988, rikligt uppslag.
Viola canina ssp. *montana* — norrlandsviol
 Flöda: Dalstorp.
V. rupestris — sandviol
 Sköldinge: Karlsro, P. Vik.
Svampar
Camarophyllia pratensis var. *pollens* — blek ängsvaxing
 Härad: Kuggnäs, (det Å Strid. Ovanlig, nästan vit form.).
Clavaria vermicularis — maskfingersvamp
 Bälinge: Litselby.
Clavariadelphua zollingeri — violett finger-svamp
 Gåsinge-Dillnäs: St. Åsa, i rödvenäng bland fältgentiana och låsbräken.
Entoloma infula (Fr.) Noord. Gryt:
 Misätter, (conf S. Ryman).
Hygrocybe ceracea — sprödvaxing
 Nyköping, Nicolai: Lindbacke, i SÖ delen.
H. ingrata — rodmande lutvaxing
 Björnlunda: Lådra, i ögödsblad grässvål, obetatt.
H. intermedia
 Björnlunda: Fräkenvassen, E. Malm 1986, återfunnen 1988. — Trosa-Vagnhärad: Fäntorpet — Bälinge: Sandvik; Horsvik. — Västerljung: Hillesta.
 Mycket sällsynt art som indikerar ögödsblad, väl hävdad grässvål.
H. laeta — broskvaxing
 Dunker: Mora. — Gryt: StÅsa. — Nyköping, Nicolai: Lindbacke.
H. marchii
 Björnlunda: Fräkenvassen, E. Malm, muntl.
H. nitrata — lutvaxing
 Trosa-Vagnhärad: Fäntorpet. — Bälinge: Litselby. — Svärta: Baggebol.
H. obrussea coll.
 Barva: Lerböle, ("citrinovirens" -typ). — Härad: Björnvad. — Gryt: St. Åsa (H. cfr brevispora); Misätter. — Trosa-Vagnhärad: Fäntorpet. — Tunaberg: Närke. — Frustuna-Kattnäs: Tängslinge.
 I *obrussea*-kollektivet finns minst tre arter, nämligen *H. brevispora* Moell., *H. obrussea*

(Fr.) Wunsche s. str. och *H. citrinovirens* (Lge.) J. Schff. Arterna bildar en formserie, med ännu oklara artavgränsningar, varför det tills vidare är säkrast att behandla arterna kollektivt. Samtliga arter är sällsynta i landet, varför den höga frekvensen i Sörmland förvånar.

H. ovina — sepiavaxing
Åker: L. Trana, E. Malm, muntl. — Dunker:
Mora, E. Malm, muntl.

H. reai — bittervaxing
Gryt: Mjölmarstugan. — Bälinge: Horsvik.

H. reidii
Frustuna-Kattnäs: Tängslinge.

H. turunda veris
Bälinge: Sandvik.

Övriga arter av *Hygrocybe*, funna under inventeringen, är *H. conica* (toppvaxing), *H. chlo-rophana* (gulvaxing), *H. flavescens*, *H. coccinea*

(blodvaxing), *H. psittacina* (papegojvaxing), *H. acutoconica* (spetsvaxing) veris, *H. miniata* (mönjevaxing) coll., *H. unguinosa* (grävaxing) och *H. punicea* (scharlakansvaxing), samtliga på ett stort antal lokaler.

Hygrophorus russula — kremlevaxing
Björnlunda: Mellan Udden och Lundbynäs, i ekhagmark.

Trichoglossum walteri
Öja: St. Tjärbruket, ett 30-tal fruktkroppar, sällsynt art! (det J. Nitare). *Volvariella bombycina* — silkeslidskivling Frustuna-Kattnäs: 800 m SO Ärendal, vid basen av gammal rönn.

Lavar

Collema polycarpon — rikfruktig gelélav
Gésinge-Dillnäs: Björkeby, på kalkhäll i hagmark, (confirm. T. Foucard).